

Azar TURAN

Yahya Kamal Bayatının əbədi şəxsiyyəti dörd mühüm amilin - Üsküp minarələrindən yüksələn əzan səslərinin, Parisdəki təhsil illerinin, İstanbulun, Malazgirt savaşındaki zəforin möhüründə cərəyan etdi...

"O yaşlarımda mən Üsküp minarələrindən yüksələn əzan səslərini duyaraq, içərim bu səslərlə dolaraq yetişirdim. Minarələrdə əzan başladığı zaman, evimizdə ruhani bir səssizlik olurdu. Üsküp küçələrində də belə bir ruzigar doluşur, bütün şəhəri bir məbəd sükutu qapsayırdı. Yalnız əzan səsləri duyulurdu. Anamın dodaqları ismi-Cəlalla qımıldanırdı. O anda asimaniyimizin mərifət almindən gələn mistik bir səslə dolduğunu hiss edirdim. Bu səslər bütün ömrüm boyu mənə tərk etmədi. Mən Parisdə ikən belə heç bir səbəb olmadığı halda, qulaqlarıma Üsküpdəki əzan səslərinin bir xətrə kimi əks edib mənə bir nostalji içində buraxdığını hiss edirdim. Mənim həmişə dini, həm də milli tərbiyəm üzərində daha şiddətli müəssir olan anamdır. Anam çox müsəlman bir qanıdır. "Məhəmmədiyyə" oxuyur, mənə Quran öyrətdirdi... "Məhəmmədiyyə"nin misraları mənə öz məcərazım, evimizim, məhəlləmizin, Üsküptün və mübhəm surətdə, bütün millətimizin dünyə və axirət məcərası kimi gəlirdi..."

Bayatının dünyaya boylanışı belə bir ruhani və milli iqlimin iç-içə girdiyi nöqtədə gerçəkləşdi.

Varşavada, Lissabonda, İspaniyada, Pakistanda Türkiyənin səfiri oldu. Amma hər zaman ruhunun rindanlığını qorudu.

Qərbin tən ortasında - Fransada, Avropanın daha sürətlə qorbleşdiyi XX yüzilin ovqətlərində Paris Yahya Kamalın zövqünü çox etdi və, ruhunu ram edib bildirdi. Bayatının bu "hiss və həzz yüklü kainatda" yaşadığı 1903-1912-ci illər, osason, dif arayışları içərisində keçdi. Ən əvvəl Joze Maria de Heredianun şairlərini sevdi. Heredian qədim yunan və latın şeirinin zövqünü aldı: "Ötədən bəri aradığım yeni türkcənin yəni yaxınlaşdığımı mənə münasibətə fərqinə vardım. Söylədiyimiz türkcə əski yunan və latın şeirindəki boyaz lisan kimi bir şeydir... Yeni türkcəni Heredianın vasitəsilə, qədim yunan və latın şeirinin ta ya-

"Mədəniləşdikə müsəlmanlıqdan çıxdığımızı təbii və xoş görən əbləhlər, uzağa deyil, Balkan məmləkətlərinin şəhərlərinə getsinlər. Görəcəklər ki, başdan-başa yeniləşən o şəhərlərin hər tərəfində kilsə qübbələri yüksəlir... Mənzərə xalqın dini və milliyətini xatırladır... Artıq türk millətinin ruhu bir rayihə kimi uçdu mu? Xeyr! Böyük kütlədə yəni o ruh var, fəqət, biz son nəsil böyük qafildən uzaqlaşdıq, qeyb olduq, fəqət, daha uzağa getməyəcəyik, dönəcəyik, təkrar böyük qafilyəyə qoşulacağıq..."

Yahya Kamal Bayatı
"Əzəz sənətlər"

nında görməyə başlamışdım". Bəlkə etə buna görədir ki, Paris "daima nurlu bir gecə", şeir isə burada Bodler nəşəsinə qarşı müsbət sirlə bir əfsun ikon və əski Parisdə bodlerpərəsliklə most olan gənə Yahya Kamal Parisdən İstanbula "Avropalı bir türk şairi" kimi dönməyi bacardı. Parisdən və Mallarmə şeirinin rəqsantlığından aldıqı həzz Yahya Kamalın Versal bağçalarında çalğayan "Aşıqanə şənləklər"ə deyil, "Akiñçılar"ta sövq etdi:

*Min atlı axınlarda çocuqlar kimi şəndik,
Min atlı o gün dev kimi bir orduyu yendik!*

*Ağ pұлғalı bəylərbəyi havayırdı "İstərlə!"
Bir yaz günü keçdik Tunadan qafildərlərlə.*

*Şimşək kimi bir səmtə atıldıq yedi qoldan,
Şimşək kimi, türk atlarını keçdiyi volda.*

bir anda yaxından!".

Həqiqi poeziya izmlərin sıxıcı həndəsəsinə, dünyanın kirəcəlişməsi ədəbiyyat tabularını belə alt-üst edir. Eynən Bodlerdə olduğu kimi. Lakin Bodler üçün seyrəngahın cənnəti, cəhənnəmi, qılavuzun Hz. İsa-ı, İbtilmi olması önəmli deyil. Bodler şeirin aradığı gözəllik anlayışını cəhənnəmdə belə kəşf edə bilər. Yahya Kamalın şeiri isə hər zaman behişt rayihəsinə qor olur...

Harmoniya, musiqi, ritm, simvolizm, neoklassizm, Stefan Mallarmə, Şarl Bodler, Pol Verlen, Artur Rembo, Jan Moreas, Viktor Hüqo, Heredia, antik yunan şeiri, divan ədəbiyyatı, Füzuli, Hafiz... Hələ üstəlik, vətənin tarixi və coğrafiyası, Malazgirt, İstanbul, Alparstan, Fətəh... Yahya Kamalın şairliyini hasilə gətirən qaynaqların sırasındadır.

Bəzi şeirlərində dekadans kökləndi. Qoca kapitani ölüm olan gemidə batacağı

orada gözəllərə bir vətən tablosu görünür". Yahya Kamalın şeiri də iqlimin mənzərəsi, məmarisi və xalqı kimi İstanbulun bir parçasına, tərkib hissəsinə, tablosuna, Memar Sinan kimi, Süleymaniyyə kimi bir hadisəyə, Fətəhdəki İstanbul sevgisinin şeirdəki cəzazına çevrildi. XX yüzil türk poeziyasında dilin sıyrılmış dinamikası da, mistik kəskinliyi də, kübarlığı da, zadəganlığı da Bayatının şeiri ilə gerçəkləşdi. Yahya Kamalın türkcəsi "Vətənin hər tərəfindən və tarixin hər əsrindən gələn İstanbulda birləşən" türkcədir. İstanbul türkcəsidir. Yahya Kamalın türkcəsi Nihat Sami Banarlının yazdığı kimi, Yunus Əmrə, Nəvai, Füzuli türkcəsi kimi ayrıca və orijinal bir lisanıdır. "XIII əsr türkcəsinə görülməmiş, duyulmamış bənzərsiz bir ifadə qüdrəti" verən Yunus türkcəsi kimi, "Orta Asya türkcəsinə bir musiqi dili olmanın imkanlarını" verən Nəvai türkcəsi kimi, şeir dilimizi "gül yar-

Rəqs edən dilin şairi -

*Min atlı axınlarda çocuqlar kimi şəndik,
Min atlı o gün dev kimi bir orduyu yendik.*

*Bir gün dolu dizgin boşanan atlarımızla
Yerdən yedi qat orşa qanadlandıq o hızla...*

*Cənnətdə bu gün gülləri açmış görürüz də,
Hələ o qızıl xətrə ütrər gözümüzüdə.*

*Min atlı axınlarda çocuqlar kimi şəndik,
Min atlı o gün dev kimi bir orduyu yendik.*

Bayatının Dunay çayından keçib Vyana qapılarında məhət mərtəbə oxuyan romantik süvariləri ədəbiyyat baxımından Herediyaya, Mallarməyə, Bodlerə, Verlenə, ruh baxımından isə Süleyman Qanuniyə çox şey bərləndir.

"Akiñçılar"da iki ahəng, iki vartlıq - can və ruh birləşir. Canın başladığını ruh davam etdirir. Dünyada başlayan cənnətdə tamamlanır. "Yerdən yedi qat orşa qanadlandıq o hızla...Cənnətdə bu gün gülləri açmış görürüz də". "Mohac türküsü"ndə də bu, belədir: "Keçdik həpimiz dörd nala, cənnət qapısından; Gördük əbədi cədləri,

girdab cənnət, ya cəhənnəm olsun, fərq etməz, məchulun dibində YENİNİ tapmaq ümidilə səfərə çıxan Bodler, bilinməz ələmə - ölüme doğru gedən gomidəki sənişin Mallarmə və səssiz gəmisinə mistik və metafizik qürub çökmüş Yahya Kamal eyni dekadans cizginin üstündə deyilmi?

*Artıq dəniz almaq günü gəlmişə zamandan,
Məchulə gedən bir gəmi qalır bu himandan.
Həç yəlcüsü yazmış kimi səssizə alr yol:
Sallanmış o qalxışda nə mənə, nə də bir qol.
Rəhtində qalınlar bu səyahətdən ələmi,
Günlərcə siyah üfşə baxar gözləri nəmi.
Biçərə köüllər! Nə gedən son gəmidir bu!
Hicranlı həyatın nə də son mətəmidir bu!
Dünyada sevilmiş və sevən nəfilə bəklər:
Bilməz ki gedən sevgililər dönməyəcəklər.
Bir çox gedənin hər biri məmnun ki, yerindən.
Bir çox sənələr keçdi; dönən yax səfərdəndən.*

... "Bir iqlimin mənzərəsi, məmarisi və xalqı arasında xalis və tam bir ahəng varsa,

pağı kimi incə və rəngli söyləyişlərə" qoşulduzan Füzuli türkcəsi kimidir.

Yahya Kamal türkcəsi dilin həndəsədən qurtuluşudur.

*Zil, şal və gül. Bu bağçada rəqsin bütün həzi
Şövq axşamında Əndəliş üç dəfə qırmızı.*

*Yelpəzə çevrilir kimi birdən dönüştürü,
İşvayta devrilmiş, saçılmış, örtünməli*

*Hər rəngi istəməz gözümüz şimdi aldadır,
İspanya dalğa-dalğa bu axşam bu şaidadır.*

Bayatının rəqs edən dili budur. Banarlının dediyi kimi, bu səhnədə həm rəqs edən gözəlin, həm musiqinin, həm də rənglərin hərəkətini görə bilərsiniz. Çünki qarşımda Türkiyə türkcəsi və onun bir neçə mizrası rəqs edir...

Yahya Kamalın dili, Əhməd Haşimin tərifi etdiyi bir şeir dilidir: "... duyulmaq

üçün olmuş, musiqi ilə söz arasında, söz-dən çox musiqiyə yaxın bir dildir".

Dilin fəza xəttinə çıxması, üfüqlərdə uçuşu, söz və musiqi kainatına axış və qanadlanmadır.

Yahya Kamalın poetik təfəkkürü rındandır. XX yüzil türk şerinin ustadlarından olsa da, ədəbi həyatında sadədən sadə və müvəzə davrandı. Poeziyanın önənəvi güzərgahında öz yolunu qurdu, qafiyə sistemini yeniləşdirdi. Hecada demək olar ki, yazmadı, buna baxmayaraq, milli şerin dahisinə çevrildi. Ədəb özünü türkçənin ahənginə ram etdi.

Yahya Kamal rındır. Canının və ruhunun çox-çox dərinliyində bir Hafiz irfanı, bir Şiraz estetikası xumarlanmışdır.

Hafiz üçün Şiraz, Bodler üçün Paris nədirsə, Yahya Kamal üçün də İstanbul odur və Yahya Kamalın İstanbulu Hafizin Şirazından daha rındənə, Bodlerin Parisindən daha eşqənədir. Hafiz öz doğma Şirazına məsire yerliyəliyə aşıdır. Bodler Parisə Parisin ecazi və cəbəcərliyi ilə birgə həm qəzəbli, həm qırqın, həm də heyrandır: "Əski Paris yox artıq... Paris dəyişir, nə ki heç bir şey dəyişmədi iç dünyamda..." (Orhan Vəlinin İstanbulu bir az Bodlerin Parisinə bən-

Velhasil o rüya duyuruy yerli yerində.

"Rindlərin ölümü" ilə Yahya Kamal XX yüzil türk şerinin Hafiz cəlvəsinin, Hafiz estetikasının səkkiz misraya sıxılmış cəv-hərini ikram etdi:

*Hafizin qəbri olan bağçada bir gül varmı;
Yenidən hər gün açarmış qayanay rəngiylə.
Gecə bülbül ağaran vaxta qədər ağlarmış
Əski Şirazı xəyal etdirən ahəngiylə.*

*Ölüm asudə bahar ölkəsidir bir rində;
Könü hər yerdə buhurdan kimi yillərca titar.
Və sərin sərvilər altında qalan qəbrində
Hər sahar bir gül açar: hər gecə bir bülbül öter.*

"Ölüm asudə bahar ölkəsidir bir rində..." Şorq ədəbiyyatında Yahya Kamala qədər ölümün bu miqyasda rındənə təqdimi olubmu? Bayatlı hər şeyi şeirləşdirmişdi. Təkcə ölüm qalmışdı. Onu da "Rindlərin ölümü"ndə şairanələşdirdi.

Və təkcə ölüm deyil ki... Bayatlınn modern şerin ruhuna aşıladığı, aşılaya bildiyi Divan ədəbiyyatının sakralığı "Kəndi

*Sevməkteki əfsunu duyur hər nəfəsiylə
Kannaz ən uzun buseyə, öptükce susuzdur.
Zira susatan zevk o dudaklardakı tuzdur;
İnsan ne yaratmışa yaratmış o tuzdan,
Bir sır gibidir az çok ilah olduğumuzdan*

*Bir uykuyu cananla bərabər uyanırlar,
Varlıqta bütün zevki o cennətdə duyanlar,
Dünyayı ünutmuş bulumürken o sularla,
Zalim saat ihmal edilen vaxtı çalar da -
Bir an uyanırlarsa leziz uykularından,
Baştan başa, hər yer kesilir kapkara zindan.
Bir faciədir böyle bir alemde uyanmaq.
Günden güne hicranla bunalmış gibi yanmaq.
Ey talih! Ölümdən də betədir bu karantlik;
Ey aşk! O gönüllər sana mal oldular artık;
Ey vuslat! O aşkıları əfsununa ram et!
Ey talı və ulvi gece! Yıllarca devam et!*

"Nəzər" şeri də elədir. "Nəzər" in həzin crotizmini deyirəm. Şeirdə hərməniyanın qorunması, ahəngin daimi olması üçün Leylanın vəqəosini buracan yazmaq yəterlidir. Eşqin əfsunkar titrəyişlərini (və tərənnümünü) "Vüslət"dəki kimi estet bir duyğuya həvalə etmək bəs edər. On dörd gecəlik soyuq ay "Kız, vücudun nə gözəl böyle açıq! Kız, yakından görəyim, sahile

Orxan Pamuk "İstanbul. Xatirələr və şəhər" kitabında İstanbulu dörd hüznü yazarından - Əbdülhəq Şinasi Hisar, Yahya Kamal, Əhməd Həmdü Tanpınar və Rəşad Əkrəm Qoçudan bəhs edir. İstanbulun bu dörd böyük mütərənnimi ömürlərinin sonuncu tənha yaşayıb, evlənməyib, Yahya Kamal istisna, o birilər əsərlərinin yarıda qaldığı acısını duyaraq həyata vida edib. Yahya Kamala az yazıb və həyatı böyü kitablarının nəşrindən imtina edib...

Bilirsinizmi niyə imtina edib? Yazdığı bütün şeirlərə öz böyük şair fəhmiyyə yanaşa bildiyi üçün. Məsələn, "Və siyah sərvilər altında qalan qəbrində" mısrasındakı sərvilərin siyahılığı Bayatlına nə az, nə çox, düz on il düşündürüb və nəhayət, on ildən sonra "siyah sərvilər"i "sərin sərvilər"lə əvəz edib...

Yahya Kamal Bayatlı barədə yazdıqca yazmaq, düşündükcə düşünmək istəyirəm. Onun İstanbullu ədəbi növrəğindən doymaq, ayrılmmaq olmur. 1884-də doğulub. Şeir yazacağı dili kəşf edib, kəşf etdiyi lissanda millətin ən gözəl şeirlərini yazıb. 1958-də haqq qovuşub, eşqə, ərşə və İstanbulla qərq olub... Məzarı Aşiyaandır.

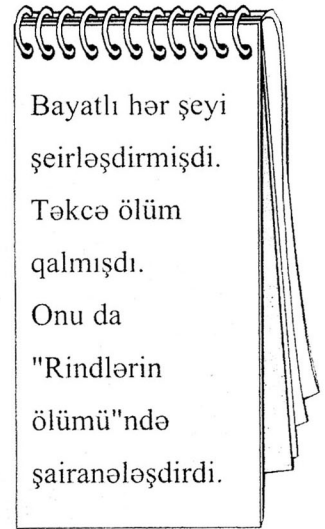
*Əski Parisdə bir ömür keçdi:
... Tutucu canlandıran ilahı Roden...*

Yahya Kamal da Roden kimidir; özünün qurduğu kainatda ilahlıq edir. Biri tutucu, digəri sözü dirildir.

"Hər zövqü min haram olan əfsunlu cənnətdən" - Parisdən qayıdarkən:

*Bir gün vida edib o diyarın həyatına
Döndüm bütün-bütün vətənin kainatına, -
demişdi.*

Vətənin kainatı olurmu? Yahya Kamal kimi bir şeir səyyarəsi olan vətənin kainatı olmazmı?

Yahya Kamal Bayatlı

çik!" - deyə Leylanı hovuzdan çıxarıb onun ürəyən bədənini görsə və Leylanın bəyaz ciynindən öpsə, bəs edər. Bu anı öpüşdən Leylanın hər üzünü bir inə sızı sarsa, bu öpüş qızı gül kimi soldursa və nəhayət, öldürsə - Leyla nəzərə (ayın nəzərinə) uğrasa bəs edər...

Yahya Kamalda bir də tarix anlayışı vardır. Hələ tələbəlik illərində Parisdəyken Fustel de Kulanjın "Fransa torpağı min il içində fransız millətini yaratmışdır", - deyə inandığı fəlsəfədən öz məntiqini çıxaran Yahya Kamal 1071-ci ildən əvvəlki tarixi qəbblətarix, 1071-ci ildən, yəni Səlcuqluların Bizansı məğlub etdiyi Malazgird meydan savaşından sonrakı tarixi isə yeni türk tarixinin başlanğıcı olaraq qəbul edirdi. Bu, hər bir milli ədəbiyyat üçün və hər bir şair üçün yaradıcılıqda mühüm bir hadisədir. Azərbaycan poeziyasında bəlihlənməyən ən vacib məqam mənə, elə budur. Nə yazı ki, o tarixi zəfərin bizə bu qədər dəxli var-kən Hüseyin Caviddən sonra ədəbiyyatımız Alparslanı bir daha yada salmadı.

Bayatlınn rəqs edən dili budur. Banarlınn dediyi kimi, bu səhnədə həm rəqs edən gözəlin, həm musiqinin, həm də rənglərin hərəkətini görə bilərsiniz. Çünki qarşınızda Türkiyə türkcəsi və onun bir neçə misrası rəqs edir...

zəmiri?) Yahya Kamal isə İstanbulu hər şeyinə, hər yerinə, hər səmtinə - tarixinə, indisinə, Fətəhinə, əzan sədasına, Üsküdarına, Süleymaniyyəsinə, İrəsinə, Boğazına... vurğun:

*Sana dün bir təpədən baxdım, əziz İstanbul!
Görmədim gözəməliyim, sevmədiyim heç bir yer!
Ömrüm olduqca, könül taxtına keyfincə qural!
Sada bir səmtini sevmək belə bir ömrə dəyər.*

Yaxud:

*Körünməli dalgın suya bir bax görəcəksin
Kəçmiş gecələrdən biri durmaqda dərinid.
Məhtab, iri güllər və sənin ən gözəl əksin.*

göy qübbəmiz" in şairinə eşqin da daha şairanəsinə cəlvələndirməyə imkan verdi. Malların "Sözsüz romanslar" da tərənnüm etdiyi eşq, təbiiq etdiyi musiqi "Vüslət" in kölgəsində qaldı:

*Bir uykuyu cananla bərabər uyanırlar,
Ömrün bütün ikbalını vuslatda duyanlar,
Bir həzzi tükənmez gece sanmakla zamanı.
Görmezler ufuklarda şafak söktüğü anı.
Gördükleri rüya, ezeli bahçedir aşka;
Her mevsimi bir yaz və esən rüzgari başka.*

*Bir ruh o derin bahçədə bir defa yaşarsa,
Boynunda onun kolları, köynünda o varsa.
Dalmişsa, onun saçlarının rayihəsiylə.*